

GELECEK NESİLLER İÇİN YEŞİL BİR DÜNYA: EXPO 2016 ANTALYA GREEN WORLD FOR FUTURE GENERATIONS: EXPO 2016 ANTALYA

Filiz ÇELİK*
Fatma ASLANTAŞ**

Öz

Fuarlar, ticareti geliştirmek için kurulan pazarlar olup dünyada yaşanan gelişme ve yeniliklerin tanıtılmasını da sağlamaktadır. Zamanla temel ihtiyaçların artması ve çeşitlenmesi ile pazar ve fuarlar, “toplum” odaklı temalardan oluşan Expo organizasyonlarına dönüşmüştür. Expo (exposition=sergi), Dünya Fuarı veya Dünya Sergisi olarak, 19. yüzyılın ortasından itibaren düzenlenen organizasyondur. Expo, sergileme, tanıtım, fikir alış-verişi ve ticari bağlantılar kurma amacıyla önceden belirlenmiş yer ve zamanda ülkelerin bir araya gelmesiyle, farklı temalarla düzenlenmektedir. Expo, resmi olarak Uluslararası Sergiler Bürosu (BIE) tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünyada farklı alanlarda Expo düzenlenmekte olup bunlardan biri de “Bahçecilik Expo”dur. Bahçecilik Expo, tarım, bahçecilik ve peyzaj mimarlığı alanlarında yenilikleri teşvik etmek için ortaya çıkmıştır. Bahçecilik Expolarında organizasyon ve sergi sürecinde iki farklı kurum yetkilidir. Bu da Bahçecilik Exposunu diğer Expolardan ayıran en önemli özelliktir. Türkiye’de ilk olarak düzenlenen Expo 2016 Antalya A1 kategorisinde Bahçecilik Exposudur. Bu çalışmada, tarihsel süreç içinde pazarlardan Expoya gelişim, Expo mekânsal kriterleri ve özellikleri, Expo 2016 Antalya ve Türkiye’ye katkıları hakkında bilgi verilmiştir. 2016 Expo Antalya’nın sürdürülebilirliği için önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pazaryeri, Fuar, Dünya Fuarı, Expo, Bahçecilik Expo.

Abstract

Fairs are markets established to develop trade and also promote the developments and innovations that are happening in the world. In course of time, with the increase and diversification of basic needs, markets and fairs have turned into Expo organizations, which consist of “society” based themes. Expo (exposition=sergi), as a World Fair or World Exhibition, was organized from the middle of the 19th century. Expo is organized in different themes by bringing together countries at predetermined time and site for the purpose of exhibiting, publicity, exchanging ideas and establishing commercial links. Expo is officially realized by the International Exhibitions Bureau (Bureau International des Expositions-BIE). Expo is organized in different areas in the World and one of them is Gardening Expo. Gardening Expo has emerged to encourage innovation in the fields of agriculture, horticulture and landscape architecture. Two different institutions are authorized in the organization and exhibition process in Gardening Expo. This is the most important feature that distinguishes Gardening Expo from other Expos. Antalya Expo 2016 is the A1 category Gardening Expo that was first held in Turkey. In this study, it has been given information about development from markets to Expo in the historical process, Expo spatial criteria and properties, Expo 2016 Antalya and contributions to Turkey. The proposals for the sustainability of the 2016 Expo Antalya is given.

Keywords: Marketplace, Fair, World Fair, Expo, Gardening Expo.

1. GİRİŞ

Expo, Türkçe karşılığı “sergi” olan İngilizce “exposition” kelimesinin kısaltması olarak kullanılmaktadır. Expo (Dünya Fuarı veya Dünya Sergisi), 19. yüzyılın ortasından itibaren düzenlenen organizasyondur. Hatta 19. yüzyılın ikinci yarısı Dünya Fuarları dönemi olarak nitelendirilmektedir (Ergüney, 2015, 1). Expo, farklı ülkelerin çeşitli ürünlerini bir araya getirdikleri, temsil ettikleri ülkelerin kültür, tarih ve sahip oldukları varlıkları tanıttığı, aynı zamanda ülkelerin uzmanlaşmış oldukları konulardaki bilgi birikimlerini paylaşmak üzere bir araya topladıkları kültür, tarih, eğitim, sanat, eğlence ve ticaret alanlarında bir olimpiyattır. Expo, Dünya Kupası ve Olimpiyatlardan sonra dünyadaki en büyük 3. organizasyon niteliğindedir (Anonim, 2010, 10).

Expo, ulusların küresel ticaret yollarına bağlandığı büyük vitrinler olarak endüstri ürünlerini, kültürel zenginliklerini ve geleceğe yönelik vizyonlarını sunma imkanı sağlamaktadır. İlk başlarda ulusların endüstriyel, ekonomik ve kültürel güçlerini göstermek için düzenledikleri etkinlikler iken (Kádár, 2011, 23) zamanla ulusların bilim, sanayi, teknoloji ve tarım alanındaki gelişme ve yeniliklerinin herkese duyurulması amaçlanmıştır (Tekdemir, 2013, 1). Antik çağlardan beri, farklı dil engellerine rağmen insanlar, fuarlarda

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Konya.

** Yüksek Lisans Öğr., Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Peyzaj Mimarlığı ABD., Konya

ulusal başarılarını göstermeye çalışmış ve Dünya ile rekabet etme ruhunu yaşamışlardır. Son yıllarda gerçekleştirilen Expo organizasyonları ise insanlığı etkileyen iletişim patlaması, zenginler ve yoksullar arasındaki bölünmenin ortadan kaldırılması, mega kentlerin gelişmesi, çevresel felaketlerin ve benzerlerinin önlenmesi gibi tüm küresel sorunların etkili bir şekilde çözümüne odaklanmıştır (Kulsariyeva, et al., 2014, 908).

Exponun temelini pazaryerleri oluşturmaktadır. Expolar, ilk ortaya çıkışından itibaren sosyal, kültürel, siyasi, ekonomik ve teknolojik gelişmeler sonucunda değişime uğramıştır. Bu bağlamda Sanayi Devrimi, I. ve II. Dünya Savaşları Expoların değişimini ve gelişimini en fazla etkileyen tarihi olaylardır (Akyol Altun, 2003, 10). Bu zaman diliminde Expoların temelini oluşturan pazaryerleri, sergileme, tanıtım ve rekabetin etkisiyle değişerek fuar kavramından ayrılarak kendine has yeni bir organizasyon olarak uygulanmaya başlamıştır (Özkelle, 2006, 1).

Her bir Expo kendi alanında halkı bilinçlendirmeyi, değişimi paylaşmayı, ilerlemeyi teşvik etmeyi ve diyalog ile deneyimleri aktarmayı hedeflemektedir. Expoların katılımcılar, uluslararası toplum, halk ve ev sahibi ülke için birçok faydası vardır. Ev sahibi ülke katılımcı ülkelere diğer ülkeler ile işbirliği bağlarını güçlendirmeleri ve ülkelerini tanıtma fırsatını sunar. Şirketler, etkinliklere katılarak pazarlarını genişletir, diğer şirketlerle ve kuruluşlarla irtibat kurar ve yatırım olanakları oluşturarak yeni kitleler ile iletişime geçerler. Expo, insanlığın karşılaştığı temel zorluklara çözüm bulmak için tüm dünyayı bir araya getirir. Halk için Expo, eğitim ve eğlence alanıdır. Çok sayıda konferans, sempozyum, sergi ve gösteri gibi faaliyetleri düzenleme olanağı sunar. Ev sahibi ülkenin markalaşması ve kalkınması için bir araçtır. Altyapı, ulaşım ağları ve misafir kapasitesinin artmasını sağlar. Ayrıca iş ilanları oluşturur ve ülkenin küresel iş ve yatırım çevresini geliştirir (Duymaz, 2017, 4).

Bu çalışmada; pazaryerlerinden fuarlara-fuarlardan Expo organizasyonlarına geçiş süreci, Expo organizasyonun mekânsal kriterleri ve özellikleri, Expo düzenlenmesi için gerekli aşamalar açıklanmış; 2016 Antalya Expo organizasyonu ve Türkiye'ye katkıları hakkında bilgi verilerek Antalya Exposunun gelecekte sürdürülebilirliği için önerilere yer verilmiştir.

2. EXPOLARIN TARİHÇESİ

Expoların temelini, ilk çağlarda agora-forum ve pazaryerleri, ortaçağda ise arasta ve kapalı çarşılar oluşturmaktadır. Sanayi Devriminden sonra da fuarlar zamanla Expo organizasyonuna dönüşmüştür.

İlk çağlarda insanlar, ihtiyaçlarından fazla olan ürünlerini ve eşyalarını diğer insanlarla değiş-tokuş edebilmek, el sanatları ve zanaatlarını sergilemek amacıyla büyük meydanlarda toplanmıştır (Akyol Altun, 2003, 10). Eski Yunan'da pazar alanı olarak agoralar seçilmiştir (Şekil 1). Eski Yunanca bir kelime olan agora, "toplanmak, bir araya gelmek" anlamındadır. Agora, antik kentlerde kent sakinlerinin politik, ticari, dini ve kültürel faaliyetlerini gerçekleştirdiği, konumuyla kentin merkez noktasını oluşturan kentteki tapınaklar, tiyatro, gymnasium, stadion, bazilika gibi diğer kamu yapılarının konumunda odak olan bir mimari formdur (Özüdoğru, 2015, 17). Romalılar'da pazarlar agoranın eşdeğeri olan forumlarda kurulmuştur (Şekil 1). Forumun bir parçası olan "mercato"lar, sadece ticaret yapılan merkezler haline getirilmiştir. Kentin ticari kimliğinin belirlenmesinde önemli rol oynayan forumlar çok amaçlı kullanılan mekan olma özelliği ile kentin odak noktası haline gelmiştir (Özkelle, 2006, 13).

İlk çağda Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ticaret, Asurlu tüccarlar tarafından sağlanmıştır. Tüccarlar ticaret ağını sağlamlaştırmak için Anadolu'nun çeşitli yerlerinde, yerli beyliklerin koruyuculuğunda "karum" adı verilen pazarlar kurmuşlardır. Bu merkezlerin en büyüğü ve en önemlisi Kayseri Kültepe'deki Kaniş Karum'udur (Özkelle, 2006, 9).

Şekil 1: Efes Ticari Agorası, İzmir (URL 1) ve Roma Forumu, İtalya-Roma (URL 2)

Ortaçağ Avrupa'sında ticari faaliyetler başta katedraller ve şatolar çevresi olmak üzere kent

merkezlerindeki geniş alanlarda üstü açık olarak devam etmiştir. Yeni kalıcı dükkân birimleri oluşturulmuş, bu yapılar zamanla “arasta ve kapalı çarşı” haline dönüşmüştür. Arasta, Farsça “araste” (süslü) sözcüğünden gelmektedir. 15. ve 17. yüzyıl boyunca Türk kentlerine özgü mimarisi ile bilinmektedir. Kapalı çarşılar ise sokak ve dükkân üstlerinin kubbe, tonoz ve ahşap çatılarla örtülü olduğu çarşı bölgesidir. 15. yüzyılda İstanbul’da II. Mehmet döneminde yapılan Kapalı Çarşı (Şekil 2), Türkiye’de yapılan ilk ve en büyük kapalı çarşı örneğidir (Topçu, 2011, 61).

Şekil 2: Selimiye Arastası, Edirne (URL 3) ve Kapalı Çarşı, İstanbul (URL 4)

Fuarlar, bir sergileme türü olarak ilkçağlardan beri düzenlenen organizasyonlardır. Fuar kelimesinin etimolojik kökeni, Latince pazar anlamındaki “forum” ile festival, bayram anlamındaki “feriae” kelimelerine dayanmaktadır. Fransızca “foire” kelimesinin telaffuzu olan “fuar” olarak Türkçe’ye geçmiştir. Türk Dil Kurumu, Büyük Sözlük’te fuar kelimesini, “belli zamanlarda, belli yerlerde ticari mal sergilemek amacıyla açılan büyük sergi” olarak açıklamıştır.

18. yüzyılın ortaları ile 19. yüzyılın ilk yarısı arasındaki dönem Sanayi Devrimi’ni kapsamaktadır. Sanayi Devrimi’nin sebep olduğu değişimler ile 19. yüzyılın ikinci yarısında fuar organizasyonları yerini Expo olarak adlandırılan yeni bir fuar organizasyonuna bırakmıştır (Vatansever, 2009, 10). 19. yüzyılda sergiler uluslararası boyut kazanmıştır. Sergi ya da Dünya Fuarları olarak adlandırılan bu gösteri mekânları, emperyalizmin en yoğun ve hızlı olduğu dönemde oluşmuştur. Avrupa’da artan üretime hammadde ve pazar imkânı bulma kaygısı sergilerin ekonomik yönünü oluşturmuştur. Kültürel ve sanatsal üretimlerin sergilenme alanları olmalarının yanı sıra dönemin önemli toplumsal ve kültürel iletişim mekânları olmuştur (Yazıcı, 2004, 18).

İlkçağ fuarları genel olarak tüccarlar arasında çıkabilecek anlaşmazlıkları engellemek, geçici bir tarafsızlık ve anlaşma ortamı sağlamak amacıyla dini mekânlarda kurulmuş, dini bayramlara, kurtuluş günlerine ya da baharda ve hasat mevsiminde düzenlenen şenliklere denk getirilmiştir. Tarih öncesi dönemler boyunca devam eden pazar ve fuar düzenleme geleneği Yunan ve Roma medeniyetlerinde de devam etmiş; kiliselerin avlularında ya da yakınlarında fuarlar düzenlenmiştir. İhtiyaçlara yönelik olarak büyük pazarlar niteliğinde kurulan fuarlar, tarihi süreç içinde pazarlardan fuarlara doğru bir dönüşüm geçirmiş, farklı dönemlerde ve coğrafyalarda farklı farklı niteliklerde düzenlenmiştir (Akyol Altun, 2003, 14).

Ortaçağ fuarları, kolay ulaşılabilirlik nedeniyle ticari akşların kesişim noktalarına ya da halkın toplandığı meydanlara doğru gelişmiş, yer ve zaman sabitlenmiş, ilkçağ fuarlarına göre daha kesin kuralları olan düzenli organizasyonlar haline gelmiştir. Sanayi Devrimi’nin getirdiği makineleşme ile üretim yöntemleri tamamen değişmiş; rekabetçi piyasada, malların daha çok sayıda, daha ucuz ve seri üretilip dağıtılması mümkün hale gelmiştir. Bu gelişmeler, pazaryerinden fuara uluslararası ticarete geçişi tetikleyen temel unsurlardır (Ergüney, 2015, 10).

Fuarlar, tarihi süreç içinde “ürünleri sergilemek ve ortak bir alanda ticaret yapmak” yaklaşımı ile farklı organizasyon biçimleri şeklinde kendini göstermiştir. Fuarların düzenlenme amacı ve yapısal açıdan bazı ortak özellikleri vardır. Bu özellikler; belirli tarihler arasında düzenlenme, sergileme amaçlı tanıtım, kurulduğu şehirde bazı odak noktalarının gelişiminin sağlanması, ülke ekonomisine katkı, ticari hareketlilik, toplum bilincinin artırılmasıdır. Bununla beraber farklı özelliklerine göre farklı fuar türleri vardır (Tablo 1) (Kaya, 1995, 16).

Tablo 1: Fuar türleri (Kaya, 1995, 16)

Fuar türleri	
Katılımcısına göre	Bölgesel fuarlar (local fairs)
	Ulusal fuarlar (national fairs)
	Uluslararası fuarlar (international fairs)
Ürünlerine göre	İhtisas/uzmanlık fuarları (specialized fairs)
	Genel fuarlar (general fairs)
Konumlanmasına göre	Kalıcı/sürekli fuarlar (permanent fairs)
	Gezici/hareketli fuarlar (mobile fairs)

Sanayi devrimi sonrası Avrupa Devletleri'nde üretimin artması, yeni pazar ve hammadde ihtiyacını da doğurmuştur. Bu ihtiyacın giderilebilmesi için sanayi ürünlerinin ve üretim araçlarının tanıtılması amacı ile uluslararası sergiler düzenlenmeye başlanmıştır (Tekdemir, 2013, 2). Halkın ürettiği ürünleri pazarlamak istemesi ve ticari faaliyetlerin ön plana çıkması bölgesel pazarların zamanla gelişim göstermesini sağlamış ve sürekli sergi alanları ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bunun sonucunda da günümüzdeki fuar kavramı oluşmuştur. Üretilen ürünler, gelişen teknoloji ve bu teknolojinin insan yaşamına getirdiği kolaylıklarla ilgili toplumun bilgilendirilmesi için fuar organizasyonları hızlandırılmıştır (Özkelle, 2006, 18).

Sergilerin uluslararası boyut kazanması 19. yüzyılda gerçekleşmiştir. Sergiler aynı zamanda dönemin önemli toplumsal ve kültürel etkileşim mekânlarıdır; 19. yüzyılın ekonomik, kültürel ve toplumsal yapısının şekillenmesinde etkili olmuştur (Yazıcı, 2004, 19). Sergilemeye yönelik fuarlar teknolojinin gelişmesi, kentsel ihtiyaçların ve insanların yenilik arayışına girmeleri ile sergileme kavramından uzaklaşıp toplumu bilgilendirme amacına yönelmiştir. Fuarlar zamanla farklı dallara ayrılarak ticari amaçtan uzaklaşıp yerini "yaşanabilir kentsel mekân arayışı ve teknolojinin getirdiği kolaylığın insanlık yararına kullanılması" ana teması ile Expo'ya bırakmıştır. Sonuçta fuarlar Dünya Fuarları, kavramı ile "Expo" organizasyonuna dönüşmüştür (Özkelle, 2006, 19).

Dünya tarihinin kısa bir özeti olarak değerlendirilebilecek olan Expoların tarihçesi, 1851 yılında Londra'da düzenlenen Londra Uluslararası Sergisi ile başlamıştır. 1851 Londra Sergisi, "Tüm Ulusların Endüstriyel Üretimlerinin Büyük Sergisi" (The Great Exhibition of Industry of All Nations) olarak adlandırılmıştır (Akyol Altun, 2003, 33). Genel kabul gören kısa adıyla "Büyük Sergi" (The Great Exhibition), büyüleyici sergi sarayı ve bu sarayın içinde barındırdığı Dünyanın dört bir köşesinden gelen hammadde ve endüstri ürünleriyle bir anlamda Endüstri Devriminin genel bir özet tablosunu ortaya koymuş; bu kadar çok ülkeden gelen insanların ilk kez tek bir mekanda buluştuğu renkli ortamıyla ziyaretçileri ve katılımcıları oldukça etkilemiştir. Londra'daki ünlü Hyde Park'ta özel olarak inşa edilen Kristal Saray'da (Crystal Palace) (Şekil 3) açık kaldığı 1 Mayıs-11 Ekim 1851 tarihleri arasında 6.000.000'dan fazla ziyaretçi ağırlamıştır. Fuardan elde edilen gelir, yine bilim ve sanata yatırım yapmak üzere değerlendirilmiş ve Londra'nın South Kensington bölgesinde Victoria ve Albert Müzesi, Bilim Müzesi ve Doğa Bilimleri Müzesi kurulmuştur (Berber, 2016, 174).

1851 Londra Uluslararası Sergisi'nden günümüze kadar Asya, Afrika, Amerika, Avusturya ve Avrupa'da pek çok kentte Expo düzenlenmiştir (Akyol Altun, 2003, 33). Sonuç olarak sergi alanları muazzam bir şekilde büyümüş ve tarih, kültür coğrafyası, kent araştırmaları, sanat tarihi, peyzaj mimarlığı ve mimarlık tarihi gibi farklı disiplinleri de içermektedir (Geppert et al., 2006, 5).

Şekil 3: 1851 Londra Exposu ve Kristal Saray (Ergüney ve Kara Pilehvarian, 2015, 228)

3. EXPO ORGANİZASYONLARI

“World’s Fair”, “International Exposition”, “World Expo”, “International Exhibition”, “Universal Exhibition” ve “Dünya Fuarları” terimleri, “Expo”yu tanımlamak üzere kullanılmaktadır (Akyol Altun, 2003, 34). Expo, ev sahibi kent için çevresel, fiziksel, sosyal ve ekonomik yönden büyük bir etkiye sahip olan mega olaylardan biridir (Tachouali, 2016, 2).

Expo, toplumu eğitmeyi, ilerlemesini ve işbirliğini teşvik etmeyi amaçlayan küresel bir olaydır. İnteraktif sergiler, canlı gösteriler, atölye çalışmaları, konferanslar ve daha birçok etkinlik etrafında ülkeleri, özel sektörü, sivil toplumu ve kamuoyunu bir araya getiren Dünyanın en büyük buluşma yeridir. Ev sahibi ülke tarafından diğer ülkeler, şirketler, uluslararası örgütler, özel sektör, sivil toplum örgütleri ve kamuoyu davet edilir. Üst düzey karar vericilerden çocuklara kadar katılımcıların çeşitliliği nedeniyle Expolar, olağanüstü sergiler, diplomatik karşılaşmalar, iş toplantıları, tartışmalar ve aynı anda gerçekleşen canlı gösterilerden oluşan çok yönlü etkinlikler sunmaktadır (URL 5).

Tüm uluslararası sergilerin düzenlenmesinden ve denetiminden hükümetler arası bir organizasyon olan “Uluslararası Sergiler Bürosu” (Bureau International des Expositions-BIE), sorumludur. Merkezi, Paris’te yer almaktadır. BIE, Dünya çapında “Dünya Fuarları”, “Uzmanlık Fuarları”, “Bahçecilik Fuarları” ve “Triennale di Milano” (Milan Üçlüsü) olmak üzere 4 farklı kategorideki fuarlardan sorumludur (URL 6).

BIE, 1928 yılında 31 ülkenin imzasıyla yapılan Paris Anlaşmasının doğru bir şekilde uygulanmasını sağlamak için kurulmuştur. Çünkü Paris Anlaşması, uluslararası sergilerin organizasyonunu düzenleyen ilk uluslararası anlaşmadır. Aynı zamanda bu anlaşma uluslararası Expoları düzenleyen yasal çerçeveyi de oluşturmuştur. BIE kuruluşu, uluslararası sergilerin çeşitli kategorilerde kuruluşu, sergiler arasında bırakılması hükmedilen zaman dilimlerine sadık kalınıp kalınmadığının denetimi, sergilerin süreleri, organizasyonel yapılarının denetimi gibi işlevleri yerine getirir ve uluslararası serginin kurulacağı mevkii belirler. BIE, insan gelişimine hizmet edecek şekilde Expoların bütünlüğünü ve kalitesini sürdürmekle görevlidir. 170 üye ülkesi bulunmaktadır. Türkiye ise 5 Ekim 2004 tarihinde üye olarak katılmıştır (URL 5).

BIE, 1851’de Londra’daki ilk Expodan beri, fuarlarda uluslararası çapta işbirliği yapmak, halkı eğitmek ve tüm Dünyayı ilgilendiren temalar hakkında açık diyaloglar oluşturarak eşsiz fırsatlar sunmaktadır (Loscertales, 2012). BIE kriterlerine göre “Tescillenmiş Sergiler” (International Registered Exhibition) ve “Onaylanmış Sergiler” (Temalı Sergiler) olmak üzere iki farklı Expo türü belirlenmiştir. Bunlardan tescillenmiş sergiler, 1995 yılından itibaren her 5 senede bir düzenlenen fuarlardır. Belirli bir alan sınırlaması yoktur. Fuar süresi en az 6 hafta en fazla 6 aydır. Tescillenmiş serginin tarihi, başvuru tarihinden itibaren en erken 5 yıl, en geç 9 yıl sonraya denk gelmelidir. Tema konuları BIE tarafından belirtilir. Onaylanmış sergiler ise özel konulu temaya sahip fuarlardır. Serginin başvuru tarihi fuar tarihinden en erken 4 yıl, en geç 5 yıl öncesinde olmalıdır. Organizasyonun yapılacağı alan en fazla 25 ha olmalı ve bir katılımcıya verilen alan 1000 m²’yi geçmemelidir. Serginin onay başvurusu açılış tarihinden en geç 3 yıl öncesinden BIE’ye sunulmalıdır. Tema için BIE tarafından herhangi bir kıstas belirlenmemiştir. Serginin teması özel bir konudan seçilebilir (Özkelle, 2006, 136-140).

Sanayi Devriminden modern bilgi çağına kadar geçen zamanda BIE, ekonomik, sosyal ve siyasal eğilimlerdeki değişimlerin yanı sıra dünyanın gelişimini ve yeni ülkelerin ortaya çıkışını açıklamak için Sözleşmeyi güncellemiştir. BIE, özellikle Expoların teması olması gerektiğini (Tablo 2) ve küresel ilerlemeye yaptıkları katkıyı vurgulamıştır. 8 Haziran 1994 tarihinde Genel Kurul tarafından gelecekteki Expolar çevreye saygı göstermeli ve sürdürülebilir kalkınma için yenilikçi ve eğitimsel laboratuvarlar olmaya çalışmalı yönünde kararlar alınmıştır (Loscertales, 2012).

Tablo 2: Expolar ve temaları (Anonim, 2010; Anonim, 2017; Vatanserver, 2009)

Düzenlendiği ülke	Teması	Düzenlendiği ülke	Teması
1851 İngiltere-Londra	Tüm ulusların endüstrisi	1962 ABD-Seattle	Uzay çağında insan
1855 Fransa-Paris	Tarım, endüstri ve sanat	1964-65 ABD-New York	Genişleyen evrendeki daralan dünya
1862 İngiltere- Londra	Endüstri ve sanat	1965 Almanya-Münih	Taşımacılık
1867 Fransa- Paris	Tarım, endüstri ve sanat	1967 Kanada-Montreal	Taşımacılık
1873 Avusturya-Viyana	Eğitim ve kültür	1968 ABD-San Antonia	Amerika’da medeniyetler buluşması
1876 ABD-Philedelphia	Kudretli evren	1970 Japonya-Osaka	İnsanlığın uyum ve gelişmesi
1881 Avustralya-Melbourne	Sanatlar, üretimler, tarım ve sanayi	1971 Macaristan-Budapeşte	Dünya çapında av
1899 Fransa-Paris	Fransız devriminin 100. Yıl kutlaması	1974 ABD-Spokane	Yeni temiz bir çevre
1893 ABD- Chicago	Kristof Kolomb’un Amerika’yı keşfinin	1976 Japonya-Okinawa	Özlenen deniz

	400.yılı'nın kutlanması		
1900 Fransa-Paris	Bir yüzyılın retrospektifi	1981 Bulgaristan-Plovdiv	Takip
1904 ABD-Saint Louise	Louisiana'nın alınmasının 100. yıl dönümü	1982 ABD-Knoxville	Dünyayı değiştiren enerji
1905 Belçika-Liege	Liege'nin bağımsızlığının 75. yılı	1984 ABD-New Orleans	Nehirler Dünyası ve yaşam kaynağı olarak su
1906 İtalya-Milan	Simplon Tüneli'nin tanımlanmasının kutlanması	1985 Japonya-Tsukuba	Konut ve çevresi, evdeki insan için bilim ve teknoloji
1915 ABD-San Francisco	Panama Kanalı'nın açılışı ve San Francisco'nun inşa edilmesinin kutlanması	1986 Kanada-Vancouver	Hareket halindeki dünya
1929 İspanya-Barcelona	Endüstri, sanat, spor	1988 Avustralya-Brisbane	Teknoloji çağında mola ve eğlence
1934 ABD-Chicago	Chicago'nun kurtuluşunun 100. Yıl dönümü	1991 Bulgaristan-Plovdiv	Gençlerin dünya barışına hizmeti
1935 Belçika-Brüksel	Ulaşım söyleşileri	1992 İtalya-Cenova	Kristof Kolomp-gemiler ve deniz
1936 İsviçre-Stockholm	Havacılık	1992 İspanya-Seville	Keşifler çağı, yeni bir çağın doğuşu
1936 Fransa-Paris	Modern hayatta sanat ve teknik	1993 Kore-Taejon	Kalkınma için yeni bir yol fırsatı
1938 Finlandiya-Helsinki	Havacılık	1998 Portekiz-Lizbon	Okyanuslar: geleceğin bir mirası
1939 Belçika-Liege	Uluslararası büyük su sezonu	2000 Almanya-Hannover	İnsan, doğa ve teknoloji
1939-40 ABD-New York	Geleceğin dünyasını kurmak	2005 Japonya-Aichi	Doğanın bilgeliği
1949 Haiti-Port au Prince	Port au Prince'nin kurtuluşunun 100. yıl dönümü	2008 İspanya-Zaragoza	Su ve sürdürülebilir kalkınma
1949 İsveç-Stockholm	Dünya ülkelerinde sporun durumu-M. Ling'in ölümünün 100. yıl dönümü	2010 Çin-Shangai	Daha iyi şehir, daha iyi yaşam
1953 İsrail-Kudüs	Çölün fethi	2012 Güney Kore-Yeosu	Yaşayan okyanus ve sahil: kaynakların çeşitliliği ve sürdürülebilir faaliyetler
1953 İtalya-Roma	Tarım	2015 İtalya Milano	Gezegeni beslemek, yaşam için enerji
1954 İtalya-Napoli	Gemicilik	2016 Türkiye-Antalya	Çocuk ve çiçek
1955 İsveç-Helsingborg	Sanat ve yetenek	2017 Kazakistan-Astana	Geleceğin enerjisi
1956 İsrail	Turunçgiller	2019 Çin-Pekin	Yeşil yaşa iyi yaşa
1957 Almanya-Berlin	Hansa'nın yeniden inşası	2021 Birleşik Arap Emirlikleri-Dubai	Zihin bağlama, geleceği oluşturma
1958 Belçika-Brüksel	Daha insani bir dünya için gelişim	2022 Türkiye-Hatay	Medeniyetler bahçesi

1948'de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra gergin ilişkiler yaşayan Batı Avrupa ulusal çiftçi temsilcileri Zürih'te bir araya gelerek "Uluslararası Bahçecilik Üreticileri Birliği"ni (The International Association of Horticultural Producers-AIPH) kurmuşlardır. Bu kuruluş, insanoğlu, teknoloji ve doğanın birlikte sağlıklı ve dengeli bir biçimde bir arada olabileceği bir dünya için çalışmayı, bitkilerin değerini ortaya koymayı ve korumayı, şimdiki ve gelecek nesiller için sürdürülebilir bir gezegen, dengeli ve müreffeh bir gelecek inşa etmeyi misyon edinmiştir (URL 7).

3.1. Bahçecilik Expo su

Dünyada çok farklı alanlarda Expo düzenlenmekte olup bunlardan biri de "Botanik Expo" veya "Bahçecilik Expo su"dur (Tablo 3). Expo 2016 Antalya da A1 kategorisinde Bahçecilik Exposudur (Tablo 4). Bahçecilik Expo su, tarım, bahçecilik ve peyzaj mimarlığı alanlarını canlandırmak ve bu alanlarda yenilikleri teşvik etmek için ortaya çıkmıştır. Başvuru sürecinin uzunluğu, sergi alanlarının büyüklüğü, sergi süresine göre AIPH 4 kategoride bahçecilik sergilerini onaylamaktadır (Tablo 3).

Tablo 3: Bahçecilik Expo su kategorileri (Anonim, 2017, 9)

Kategori	Resmi ismi	Süresi	En az sergi alanı	Başvuru zamanı
A1	Büyük Uluslararası Bahçe Bitkileri Sergileri	3-6 ay	50 ha	2-6 yıl önce
A2	Uluslararası Bahçe Bitkileri Sergileri (kısa süreli)	8-20 gün	15.000 m ²	4 yıl önce
B1	Uluslararası Katılımlı Sergiler (uzun süreli)	3-6 ay	25 ha	3-7 yıl önce
B2	Uluslararası Katılımlı Sergiler (kısa süreli)	8-20 gün	6.000 m ²	2 yıl önce
A2/B1	Uluslararası Katılımlı Sergiler (uzun süreli)	3-6 ay	25 ha	3-7 yıl önce

Bahçecilik Expoları (A1 ve A2) tüm dünyada 1960 yılından itibaren farklı yıllarda ve farklı ülkelerin

ev sahipliğinde düzenlenmektedir (Tablo 4). Bahçecilik Expolarında organizasyon ve sergi sürecinde iki farklı kurum (AIPH ve BIE) yetkilidir. Bu da Bahçecilik Exposunu diğer Expolardan ayıran en önemli özelliktir.

Tablo 4: Geçmiş ve yakın gelecekteki A1 kategorisindeki Bahçecilik Expoları (URL 6)

Bahçecilik Expoları	
Floriade Expo 2022 Amsterdam-Almere	Expo 1984 Liverpool
Expo 2019 Beijing	IGA Expo 1983 Munich
Expo 2016 Antalya	Floriade Expo 1982 Amsterdam
Floriade Expo 2012 Venlo	Floralies Expo 1980 Montreal
Expo 2006 Chiang Mai	WIG Expo 1974 Vienna
IGA Expo 2003 Rostock	IGA Expo 1973 Hamburg
Floriade Expo 2002 Haarlemmermeer	Floriade Expo 1972 Amsterdam
Expo 1999 Kunming	Floralies Expo 1969 Paris
IGA Expo 1993 Stuttgart	WIG Expo 1964 Vienna
Floriade Expo 1992 Zoetermeer	IGA Expo 1963 Hamburg
Expo 1990 Osaka	Floriade Expo 1960 Rotterdam

Uzun dönemli bahçecilik Expolarının amaçları;

- Uluslararası tanınırlık kazandırmak,
- Kentin ve ülkenin imajını kuvvetlendirmek,
- Kentsel alanda yeşil yaşam alanları oluşturmak,
- Ekoturizm ve yeşil turizmi desteklemek,
- Kente yeni altyapı kazandırmak,
- Bahçecilik ve peyzaj mimarlığı sektörlerini desteklemek,
- Çevre ve sürdürülebilirlik konularında farkındalığı artırmak,
- Uluslararası ilişkileri kuvvetlendirmek,
- Uluslararası ve kültürler arası büyük etkinlikler düzenleme kapasitesini artırmak,
- Bahçecilikle ilgili yeni gelir kaynakları oluşturmaktır (URL 5).

3.2. Expo Organizasyon Süreci

Bir Expo projesi düzenlenmesi için gerekli adımlar, adaylık başvurusunun yapılması, teklif verme, oylama, Expo projesinin tescili veya onayı, Expo projesinin hazırlanması ve uygulanması, Exponun açılışı ve Expo sonrası planının geliştirilmesi sürecini kapsamaktadır (Anonim, 2017, 6).

Adaylık Başvurusunun Yapılması: Expo düzenlemek isteyen ülkelerin hükümetleri, BIE'ye direkt olarak başvuru yapmak zorundadır. Başvuruda öneriler, Exponun teması, tarihi, süresi ve organizasyonu yapacakların kanuni durumu belirtilir. Ayrıca devletin tam garantisi de istenmektedir.

Teklif verme: Adaylık başvurusunu takip eden altı aylık sürenin sonunda BIE, aday ülke ve kent için tekliflerin uygulanabilir olduğunu inceler. Önerilen tema (tanımı ve içeriği), tarih ve süresi, yer, Expo yapılacak alan, beklenen ziyaretçilerin sayısı, mali fizibilite ve mali teminat sağlamak için önlemler, ülkelerin katılım maliyetlerinin değerlendirilmesine izin veren göstergeler, bu maliyeti en aza indirmek için öneriler, ilgili makamlar ve partilerin tutumu, vatandaşların desteği, projenin çevresel etkisi ve projenin iletişim ve tanıtımı için hazırlanan planlar incelenir. İnceleme sonuçları BIE İcra Komitesi tarafından gözden geçirildikten sonra Genel Kurul'a rapor halinde sunulur. Rapor onaylanırsa sonraki aşama olan oylama sırasında BIE'ye üye devletler tarafından değerlendirilir (URL 6).

Oylama: Değerlendirme sonunda BIE genel kurulunda gizli oylama yapılır. BIE üyesi ülkeler, ev sahibi ülke için oy kullanır. Aday ülke Expoya ev sahipliği yapma hakkını kazandıktan sonra, BIE ile yakın çalışmak, BIE kuralları ve yönetmeliklerinin gerektirdiği adımları gerçekleştirmekle yükümlüdür.

Expo projesinin tescili veya onayı: Yasal ve finansal ölçütler, Expo organizatörlerinin yasal statüsü, içerik planı, alanın master planı, finansal plan, ulusal ve uluslararası iletişim planı, Expo sonrası alandan yeniden yararlanma planı, ticarileşme programı konuları onay dosyasında bulunmalıdır. Başvuruyla beraber, serginin genel düzenlemeleri ve katılımcı sözleşmeleri de sunulmalıdır. Projenin tescili, sergi sahibi ülkenin BIE'ye sunduğu Expoya ilgili projenin resmileşmesi demektir. Dünya Expoları için tescil açılış tarihinden en geç 5 yıl önce gerçekleşmelidir. Uluslararası Expolar için onaylanma en geç açılış tarihinden 4 yıl önce gerçekleşmelidir. (Anonim, 2017, 6).

Expo projesinin hazırlanması ve uygulanması: Expo projesi onaylandıktan sonra ev sahibi ülke, diplomatik kanallar aracılığı ile hükümetlere ve uluslararası kuruluşlara Expo'ya katılmaları için resmi davetler gönderir; katılımcıları belirler, kentin kalkınması, kültürel aktivitelere dair programları planlar,

iletişim ve promosyon planına son şeklini verir ve uygular, temayı geliştirir ve ilgili faaliyetleri gerçekleştirir. Aynı zamanda hazırlık sürecinde Expo organizatörleri düzenli olarak yılda 2 defa BIE'nin yürütme kuruluna, kurallar komitesine ve genel kuruluna rapor iletmek zorundadır.

Exponun açılışı: Expo kategorisine göre 3 ile 6 ay sürer. Etkinliğin kapsamı ve katılımcıları, çok sıkı lojistik, koordinasyon ve yoğun bir etkinlik ve faaliyet takvimi gerektirmektedir. Bu nedenle, organizasyon ekibine gönüllüler dahil edilebilir (URL 6).

Expoya katılan BIE üye ülkeleri arasından yönetim kurulu oluşturulur. Bu yönetim kurulu Expo öncesi ve Expo sırasında sergi kurallarının uygulanmasını sağlamak ve katılımcı ülkelerin ortak yararlarıyla ilgili konularla ilgilenmek için düzenli olarak toplantı yapar. Aynı zamanda BIE, Expo sırasında forumlar, sempozyumlar ve çeşitli faaliyetler düzenler. BIE geleneği olarak başarılı bulunan pavyonlara ve diğer önemli iş ve kişilere Expo sırasında ödüller verilir (Anonim, 2017, 6).

Expo sonrası planının geliştirilmesi: Expo bittikten sonra BIE, Expo alanını ziyaret eder ve onaylanma sürecinde sunulmuş olan sergi alanından yeniden yararlanma planının doğru ve eksiksiz uygulanmasını sağlar. Aynı zamanda ev sahibi ülke fikir ve tecrübe alışverişi yapmak amacıyla Uluslararası Sergiye Ev Sahipliği Yapan Şehirler ve Bölgeler Birliği'ne (AVE) katılır (Anonim, 2010, 16).

3.3. Expoların Özellikleri

Tüm uluslararası fuarlarda ticari amaç varken Expolar sahip oldukları belirgin özellikleriyle diğer fuarlardan farklıdır.

Expoların ticari amacı yoktur. Yeni geliştirilen ürün ve teknolojilerin yanı sıra sosyal yaşantıya dair yeni düşünceler, anlayışlar ve bakış açıları sergilenir.

Geçici fuarlardır. Buldukları kategoriye göre düzenlenme süreleri ve tarihleri belirlenmektedir. İlk dönem fuarlarında süre açısından belirli bir sınırlama yokken BIE'nin kuruluşundan sonra düzenlemelere göre fuar süresi bulunduğu kategoriye göre en az 6 hafta en fazla 3 ila 6 ay sürer.

Her yıl farklı bir ülke tarafından organize edilir. Davet edilen ülkeler, kendi adına düzenlediği pavyon ile katılır. Tüm ülkelere açık olması ve her ülkeden insanın gezebilmesine imkan verdiği için evrensel niteliktedir.

Her Exponun bir teması vardır. Düzenlendiği yılın gündemine uygun bir tema olabileceği gibi genel, simgesel ya da soyut bir kavram da olabilir. Temalar, çeşitli ve etkili mesajlar iletmeyi hedefler. Ayrıca fuarın temaya uygunluğu Expo fuarının başarısını belirlemektedir (Özkelle, 2006, 121-123; Akyol Altun, 2003, 106-107).

Yeni teknolojilerin, buluşların ve fikirlerin dünyaya tanıtıldığı platformlardır. İlk dönemlerden itibaren Expoların en önemli özelliği yeni teknolojilerin, icatların sergilendiği ve tüm dünyaya tanıtıldığı organizasyon olmalarıdır. Birçok alandaki yenilik ilk kez Expolarda kullanılmış ve sergilenmiştir. Peyzaj mimarlığı ve rekreasyona yönelik değişik fikirler ortaya atılmış, çeşitli sanatsal ve görsel şovlar, yeni sergileme teknikleri ilk kez Expolarda denenmiştir.

Expolar kentsel yenileme sağlayan organizasyonlardır. Organizasyonun düzenleneceği alanın belirlenmesi ve kent ile bağlantılarının sağlanması, yeni yolların yapılması, konaklama açısından yeterli kapasiteye sahip otellerin alan ile bağlantılarının sağlanması gibi birçok kentsel yenilemeyi beraberinde getiren organizasyonlardır.

Dönemsel özellikleri yansıtırlar. Expolar, düzenledikleri dönemlerin ve ülkelerin toplumsal ve siyasi hayatını, ekonomik ve kültürel yapısını yansıtır.

İletişim sağlayan forumlardır. Expolarda ülkeler arasındaki yarışa rağmen düzenledikleri 150 yıllık süre boyunca ülkeleri bir araya getirmesi, küresel anlamda iletişimi ve ilişkiyi güçlendirmiş, kültürleri kaynaştırmış ve insanları barışa, dostluğa davet etmiştir.

Toplumu bilgilendirmeyi hedefler. Seçilen tema doğrultusunda topluma bilinç kazandırma amacı vardır. Expolarda sergilemenin yanı sıra eğlence, kültürel ve rekreatif faaliyetler, bilgilendirme ve seyir gibi ek fonksiyonlar da oldukça önem kazanmıştır. Görsel ve dokümantasyonla desteklenerek teknolojinin sınırlarını zorlayan sergilemeler, tematik kurgularla düzenlenmiş pavyonlar, iç ve dış mekanlar Expolara eğitici bir nitelik kazandırmıştır.

Doğal çevrenin korunmasını hedefler. Düzenlenen tüm Expolarda ana tema ne olursa olsun doğal çevrenin korunması ve temiz bir çevre oluşturma alt tema olarak mutlaka bulunmaktadır.

Gelecekte yaşanabilir bir dünya sağlama düşüncesi hakimdir. Düzenlenen Expolarda toplum üzerinde etkili olan kaygıların ve savaşların etkilerinin silinmesi için tema olarak yaşam kalitesinin

sağlanması, temiz doğa ve sağlıklı gelecek nesiller oluşturulması gibi konular seçilmesine özen gösterilmiştir.

Sergi yapılarının tamamı kalıcı değildir. Expoda alt temalar doğal çevrenin korunması ve temiz bir çevre oluşturma olduğu için sergi yapıları dönüşümlü malzemelerden ve sökülebilir tarzda tasarımı yönünde değişim göstermiştir. Sergi yapıları, doğal çevreye uygunluğu açısından değerlendirilir ve kalıcı olup olmayacağına karar verilir. Bunun sonucunda başarısız olan yapılar fuar bitiminde fuar alanından kaldırılırken, başarılı seçilen yapılar fuar alanında kalır.

Fuar yapıları mimari açıdan nitelikli yapılardır. Seçilen tema çerçevesinde tasarlanan yapılar belirli bir standart aranmaksızın özgürce tasarım sergilemektedir. Önemli olan yapının tema ile uyumlu bir şekilde hedeflenen mesajı iletebilmesidir. Bu düşüncenin de etkisiyle sergi yapıları mimari tasarımda oldukça ön plana çıkacak şekilde tasarlanmaktadır.

Geleceğin Dünyasına dair fikirleri ortaya koymaktadır. Expolarda düzenlendiği zamanda gelecek yakalamaya çalışılmış, geleceğin teknolojisine, peyzajına, mimarisine ve sanatına ilişkin ütopyalar hakkında örnekler sergilenmiştir (Özkelle, 2006, 121-123; Akyol Altun, 2003, 106-107).

4. EXPOLARDAN SONRA GÜNÜMÜZE KALANLAR

Expolar, sergi bittikten sonra da düzenlendiği kent ve ülke için ayrı bir değer ve anlam taşımaktadır. Günümüzde Sevilla'daki sergi alanı (Expo'92 İspanya), teknoloji üreten firmaların yer aldığı bir teknoparka dönüştürülmüş olup kentin ve ülkenin ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

Sergide yer alan yapılar ve bahçelerin tamamı kalıcı değildir. Yapıların doğal çevreye uygunluğu değerlendirilerek kalıcı olup olmayacağına karar verilir. Bunun sonucunda başarısız olan yapılar fuar bitiminde fuar alanından kaldırılırken, başarılı seçilen yapılar fuar alanında kalır (Özkelle, 2016, 123). Bu bağlamda sergiler, düzenlendikleri kentleri bir marka haline getirmekte; yaptıkları kentlere anıtsal yapılar kazandırmaktadır. Expo'89 Paris'teki Eyfel Kulesi (La Tour Eiffel), Expo'58 Brüksel'deki Atomium, Expo'62 Seattle'daki Uzay İğnesi (Space Needle), Expo'98 Lizbon'daki Vasco de Gama Köprüsü (Ponte Vasco da Gama) bu yapılardan bazı örneklerdir (Şekil 4) (URL 8).

Eyfel Kulesi (URL 9) ve Atomium (URL 10)

Vasco de Gama Köprüsü (URL 11) ve Uzay İğnesi (URL 12)
Şekil 4: Expolardan günümüze ulaşan sembolik yapılardan bazıları

Türkiye, Tayland'ın Chiang Mai kentinde 1 Kasım 2006-31 Ocak 2007 tarihleri arasında, "To Express Love For Humanity" (insanlık için sevgisini ifade etmek) teması ve "Royal Flora Ratchaphruek 2006" adıyla düzenlenen Uluslararası Bahçe Bitkileri Sergisi'ne (Botanik Sergisi) 2000 m²'lik kalıcı bir Türk bahçesi ile katılmıştır (URL 8).

5. EXPO ORGANİZASYONLARI VE TÜRKİYE'NİN KATILIMI

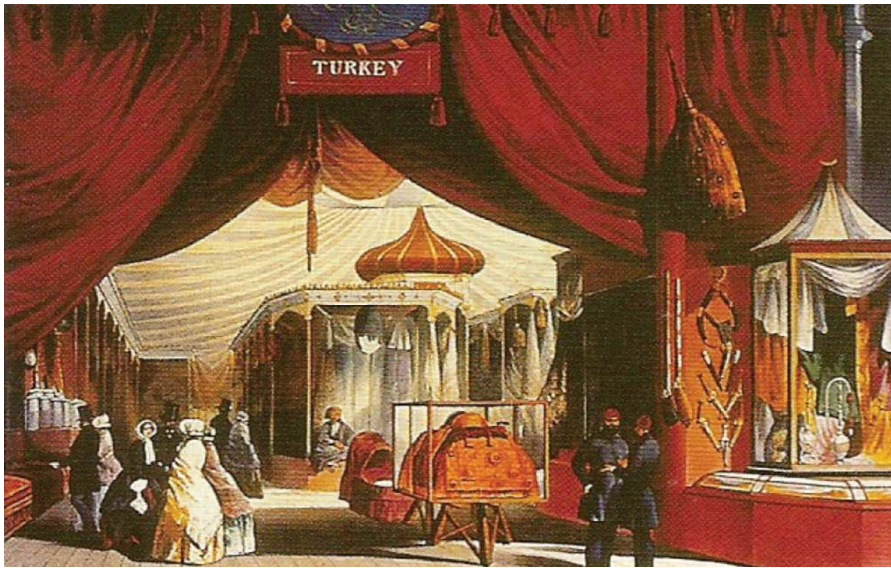
Exponun artan önemi ve etkisi nedeniyle Türkiye, Expolara düzenli katılım sağlamakta ve son dönemlerde de Expo düzenlemek için aday olmaktadır. 1851'den bu yana düzenlenen 63 Dünya Sergisi'nden, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 17'sine, Cumhuriyet döneminde de 17'sine katılmıştır (Tablo 5) (URL 8).

Osmanlı Devleti, uluslararası sergilere yoğun bir şekilde ilgi göstermiş, hükümran olduğu büyük coğrafyanın her biri kendine has özellikler taşıyan ürünlerini fuarlara göndererek tüm dünyaya tanıtmayı hedeflemiştir (Tekdemir, 2013, 1). Osmanlı ilk olarak 1851 yılında Londra'da düzenlenen Büyük Sergi'ye (The Great Exhibition) katılma kararı almış; Ticaret Bakanlığı'nın İstanbul Merkezi Komitesi tarafından gönderilen ürünlerle sergideki yerini almıştır. Sonrasında 1863 yılında Sultanahmet Meydanı'nda yaklaşık beş ay açık kalan Sergi-i Osmani Umumi düzenlenmiş, daha sonraki yıllarda 1867 yılında Paris'te düzenlenen Evrensel Sergi'de, 1873 yılında Viyana'da düzenlenen Dünya Sergisi'nde ve 1893 yılında Şikago'da düzenlenen Dünya Sergisi'ne katılım göstermiştir (Kurt, 2016, 180).

Kristal Saray içinde görülme açısından önemli bir nokta Osmanlılara ayrılmıştır (Şekil 5). Sergiye götürülecek yaklaşık 700 üreticiye ait ürün, gemiye yüklenmeden önce devlet erkanı, tüccar ve esnaf tarafından görülmek üzere önce İstanbul'da sergilenmiştir (Yazıcı, 2004, 21). Bu sergide yer alan ürünler temel olarak bitki, hayvan ve mineraller alemi gibi üç ana kategori, ayrıca hammadde ve mamul kategorileri olmak üzere toplam beş kategoride 3.300 kadar objeden oluşmuştur (Kurt, 2016, 180).

Tablo 5: Yıllara göre Türkiye'nin katıldığı Dünya Fuarları (URL 8)

Türkiye'nin katıldığı Dünya Fuarları		
Osmanlı Dönemi	1851 Londra (İngiltere)	1935 Brüksel (Belçika)
	1862 Londra (İngiltere)	1939 New York (ABD)
	1867 Paris (Fransa)	1949 Stokholm (İsveç)
	1873 Viyana (Avusturya)	1953 Kudüs
	1876 Philadelphia (ABD)	1953 Roma (İtalya)
	1878 Paris (Fransa)	1958 Brüksel (Belçika)
	1880 Melburn (Avustralya)	1962 Seattle (ABD)
	1888 Barselona (İspanya)	1970 Osaka (Japonya)
	1889 Paris (Fransa)	1984 New Orleans (ABD)
	1893 Chicago (ABD)	1985 Tsukuba (Japonya)
	1897 Brüksel (Belçika)	1992 Seville (İspanya)
	1900 Paris (Fransa)	1993 Taejon (Kore)
	1904 Saint Louis (ABD)	1998 Lizbon (Portekiz)
	1905 Liege (Belçika)	2000 Hannover (Alm.)
	1906 Milano (İtalya)	2005 Aichi (Japonya)
1910 Brüksel (Belçika)	2010 Shanghai (ÇHC)	
1915 San Francisco (ABD)	2015 Milano (İtalya)	

Şekil 5: 1851 Londra Büyük Sergisi'nde Osmanlı Pavyonu (Ergüney ve Kara Pilehvarian, 2015, 229)

Osmanlı'nın en sıkıntılı, en sarsıntılı, en buhranlı dönemi olmasına rağmen Londra'da katıldığı ilk sergiden günümüze dek 34 sergiye iddialı projelerle katılan Türkiye, hazırladığı pavyonlar ve etkinliklerden çeşitli ödüller kazanmış, ancak 2000'li yılların başına kadar organizasyonu üstlenmek için herhangi bir çabada bulunmamıştır (Anonim, 2017, 10).

Türkiye, 14 Haziran-14 Eylül 2008 tarihleri arasında İspanya'da düzenlenen "Su ve Sürdürülebilir Kalkınma" temalı, 2008 Zaragoza Uluslararası Sergisi'ne yaklaşık 1000 m²'lik bir pavyonla katılmıştır. Zaragoza'da Türkiye'nin su varlığı ve bunun geçmişten günümüze ülkemiz için taşıdığı önem, çeşmelerin Türk kültüründeki yeri, GAP projesinin ayrıntıları, Ebru sanatının incelikleri, Türkiye'nin tarihi ve turistik bölgelerinin suyla nasıl bütünleştiğine dair 4 ana temayla yansıtılmıştır. Bu tasarımıyla Türk Pavyonu, ikincilik ödülü (gümüş madalya) kazanmıştır.

Türkiye, Çin Halk Cumhuriyeti'nde 1 Mayıs-31 Ekim 2010 tarihleri arasında düzenlenen ve şehirlerdeki en iyi uygulamalara odaklanan, "Better City, Better Life" temalı 2010 Şangay Dünya Sergisi'ne de 2000 m²'lik bir sergi alanıyla iştirak etmiştir. "Türkiye-Medeniyetlerin Beşiği, Anadolu-Daha İyi Şehirler, Daha İyi Yaşamlar Alanı, İstanbul-İki Kıta, Bir Şehir" teması, Türkiye pavyonunun ana konusu olarak belirlenmiştir. Türk pavyonu, Expo 2010 boyunca 7 milyondan fazla ziyaretçi kabul etmiş, "tema geliştirme" kategorisinde gümüş madalya kazanmıştır.

Türkiye'nin Expo organizasyonu için ilk girişimi, 2015 yılındaki Expo için İzmir'in başvurusu olmuştur. Expo 2015'i düzenlemek için aday olan İzmir, Expoyu az bir oy farkıyla kaybetmiştir. Antalya'nın Botanik Expo'ya 2012 yılı için başvurusu olumlu sonuçlanmış; Türkiye ilk kez Antalya 2016 Botanik Exposuna ev sahipliği yapmaya hak kazanmıştır. İzmir 2020 Exposu için "daha iyi bir dünya için yeni yollar/herkes için sağlık" temasıyla yeniden aday olmuş ancak yine adaylığı onaylanmamıştır. 2021 yılı için aday olarak başvuru yapan Hatay'ın ev sahipliği ise onaylanmıştır (URL 8). Hatay'ın başvurduğu B1 kategorisinde 6 ay sürecek botanik dalındaki Expo 2021 için Avustralya'nın Gold Coast ve Çin'in Yongzhou şehirleri de resmi adaylık başvurusu yapmıştır. Medeniyetler tarihi, çok kültürlülüğü, dinlerin kardeşliği gibi değerleri ile diğer rakiplerine karşı ön plana çıkmıştır (Anonim, 2017, 13).

Türkiye'nin son katıldığı Expo, 2017 yılında Kazakistan'da düzenlenen Uluslararası Tescillenmiş Sergi kategorisindeki Expo 2017 Astana'dır. Türkiye, "Sürdürülebilir Enerji için Küresel Sinerji" teması ve "Enerjinin Merkezi: Türkiye" sloganıyla katılmıştır (Şekil 6).

Şekil 6: Expo 2017 Astana'daki Türkiye pavyonu (URL 13)

6. EXPO 2016 ANTALYA

Expo Antalya'nın düzenlenmesi için yapılan çalışma ve girişimler, 2007 yılına kadar uzanmaktadır. Bu kapsamda Antalya'da süreci yönetmek üzere 33 yerel ve sivil toplum kuruluşunun yer aldığı Expo Meclisi ve Expo İcra Kurulu oluşturulmuştur. Süs Bitkileri ve Mamulleri İhracatçıları Birliği de Expo İcra Kurulu üyesidir.

Türkiye, ilk kez 23 Nisan-30 Ekim 2016 tarihleri arasında Antalya'da "Çiçek ve Çocuk" temasıyla Uluslararası Botanik Sergisine ev sahipliği yapmıştır. Hazırlıklar, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile Expo 2016 Antalya Ajansı tarafından yürütülmüştür.

Expo 2016'nın Türkiye'de yapılmasının kesinleşmesinden sonra etkinliğin yürütülmesi amacıyla "Expo 2016 Antalya Kanunu" çıkarılmıştır. Kanun gereği sergi bütçesinin büyük çoğunluğunu, Antalya Büyükşehir Belediyesi, ilçe belediyeleri, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası (ATSO), İhracatçılar Birliği, Seyahat Acentaları Birliği gibi kuruluşların bütçelerinden ayrılan paylardan oluşmasına karşın, serginin sonlanacağı

30 Ekim 2017 tarihinden itibaren Expo alanı, herhangi bir işleme gerek kalmaksızın Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'na tahsis edilmiştir. Yasada Antalya'ya değer katacak cazibe merkezi olma işlevinin devam edeceği belirtilmiştir. Expo 2016 Ajansının belkemiğini yönetim kurulu ve ona bağlı çalışan genel sekreterlik oluşturmaktadır. 9 kişilik yönetim kurulunun 6 üyesi merkezi Hükümet tarafından belirlenmiş, başkanlığını ise Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanı yapmaktadır. Geniş yetkilerle donatılan genel sekreterlik ve yönetim kurulunun denetimi ise aynı Bakanlığa bırakılmıştır. Yürütme, ayrıca denetleyici konumundadır (Esengil, 2016).

Expo 2016 Antalya'nın gelişim ve oluşum sürecinde, alan içindeki yapılardan, katılımcıların bahçelerine kadar her noktası tarih, biyo-çeşitlilik, sürdürülebilirlik, yeşil şehirler alt temalarından yola çıkarak gelişmiştir. Expo Antalya, insanoğlu ve bitki çeşitliliği arasındaki ilişkiye odaklanmıştır.

112 ha'lık alanda 50 den fazla ülkenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Serginin sembolü, Şakayık Çiçeği; maskotları ise Yörük kıyafetli "Ece" ve "Efe" isimli iki çocuktur (Şekil 7). "Gelecek nesiller için yeşil bir dünya oluşturmak" hedefiyle düzenlenen Expo 2016 Antalya'nın alt temaları "tarih", "biyo-çeşitlilik", "sürdürülebilirlik" ve "yeşil şehir" dir.

Şekil 7: Expo 2016 Antalya'nın logosu ve maskotları Ece-Efe (URL 5)

Expo alanında, ülke bahçelerinin yanı sıra Antalya'nın önemli simgelerinden olan tarihi Hadrianus Kapısı'nı sembolize eden Expo Kulesi (Şekil 8), Türkiye'nin ilk Tarım ve Biyoçeşitlilik Müzesi, Kongre Merkezi, Amfi Tiyatro, çocukların eğlenerek öğrenmesini sağlayan etkinliklerin düzenlendiği Çocuk Adası (Şekil 9), çocuklar için Bilim ve Teknoloji Merkezi, aileler ve çocuklar için kır alanı, Expo Gölü, Expo 2016 Antalya'nın sembolü Şakayık Çiçeği şeklindeki teras, Expo Tepesi, Expo Ormanı, Kültür ve Sanat Sokağı ile Türk kültürünü yansıtan yiyecek ve içecek mekanları yer almıştır (URL 5).

Expo 2016 Antalya'nın, ana tema ve alt temaları kendine has yaklaşımlarla vurgulanmıştır:

- Tarım Müzesi, kalıcı bir özelliğe sahip Exponun tematik pavyonu olarak görev almıştır.
- Çocuk Adası'nda, tema, bu etkinliğin hedef kitlesi olan genç gruplar için daha çekici bir şekilde sunulmuştur (Şekil 9).
- Ev sahibi katılımcı olarak Türkiye'nin bahçelerinde başta olmak üzere çeşitli tematik bahçeler ve kültüre alınan bitkiler olmuştur. "Geleceği Yeşertmek" sloganı ile hızla çoğalan nüfusun beslenmesi, daha çok kültür bitkilerinin üretilmesi, kentleşme nedeniyle doğal ortamların, bitki ve hayvan türlerinin azalması/yok olması, biyo-çeşitliliğin zarar görmesi gibi küresel sorunlara Expo 2016 Antalya aracılığı ile dikkat çekilerek yerel boyutta bazı çözüm önerileri sunulmuştur (URL 5).

Expo süresince düzenlenmiş olan kongre, forum, sempozyum, sosyal ve kültürel etkinlikler gibi organizasyonlar Antalya'ya, çevre kentlere ve Türkiye'ye ekonomik olarak olumlu katkı sağlamıştır. Antalya ve Türkiye'nin tüm dünyada tanıtımı yapılmış ve özellikle bölgenin turizm ve ticari hayatına önemli katkılar sağlamıştır. Expo alanının sergi sonrasında da ziyarete açık olması, turizm ve tanıtım faaliyetleri için kullanılmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum da kültür turizmi açısından Antalya ve Türkiye'ye büyük katkı sağlayacaktır.

Şekil 8: Expo Kulesi, ana giriş kapısı ve Yağmur Ormanları Serası (Orijinal, 2017)

Şekil 9: Çocuk Adası ve Kongre Merkezi (Orijinal, 2017)

6.1. Expo 2016 Antalya Alanının Expo Sonrası Durumu

1 Kasım 2016 tarihi itibariyle Expo tasfiye işlemleri ve devralınması ile ilgili süreç başlamıştır. 1 Haziran 2017 tarihinde tasfiye işlemleri tamamlanmıştır. 2022 yılına kadar Expo alanının amacına uygun, Türk turizmine katkıda bulunacak, buranın cazibe merkezi özelliğini koruyacak ve profesyonelce yönetilecek şekilde özelleştirme sürecine girilmiştir.

2016 Antalya Expo alanında Expo organizasyonu bittiğinden bu güne kadar çeşitli fuarlar düzenlenmiş, Nevruz Bayramı dolayısıyla yaklaşık 10 bin İranlı turist çeşitli etkinliklerine ev sahipliği yapmıştır. Ayrıca 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı etkinliği de düzenlenmiştir (URL 14).

7. SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye’de ilk olarak Dünya Expo organizasyonuna 2015 yılı için İzmir aday olmuş ancak kazanamamıştır. 2016 Botanik Expo için aday olan Antalya, adaylığı kazanmış ve böylece Expo 2016 Antalya, Türkiye’nin organize ettiği ilk Expo olma özelliğini kazanmıştır. Bir başka ilk ise “Orta Anadolu Süs Bitkileri ve Mamulleri İhracatçıları Birliği” başkanının, Botanik Expolarının düzenlenmesine karar verici kurum olan Uluslararası Bahçe Bitkileri Üreticileri Birliği’nin (AIPH) yönetimine seçilen ilk Türk olmasıdır. Bunların yanı sıra 2021 yılı için Botanik Expoya aday olan Hatay, Antalya’dan sonra Türkiye’de Expo organize eden ikinci kent olacaktır.

2016 Expo ile Türkiye’ye 5 milyon ziyaretçi gelmiş; ülke turizmi ve ticareti açısından önemli ölçüde katkı sağlanmıştır. Aynı zamanda Expodan sonra fuar alanının açık kalması ile sürekli turist girişi sağlanarak ülke ekonomisine katkı sağlanmaya devam edecektir. Ayrıca Expo 2016 Antalya’nın önemli yatırımlar kazandırması ile Türkiye’de birçok kent gelecekteki Expolar için girişimlerde bulunmaktadır.

Son yıllarda, Expo gibi mega olayların ev sahibi kente çevresel, fiziksel, sosyal ve ekonomik

yönlerden kentsel sürdürülebilirlik için katalizör olarak muhteşem etkileri bulunmaktadır. Etkinlik sona erdiğinde yönetim planı başlar; etkinlik sonrası yaşanan çöküşün önüne geçmek ve ev sahibi kentin cazibesini korumak için Expo sonrası planlara uyulması gerekmektedir. Expo sonrası dönem kent için bir miras olarak düşünülür; uzun vadede olumlu etkinin güvence altına alınmasının önemi yaygın bir şekilde kabul görmüştür. Bu nedenle, ev sahibi kent, Expo sonrası kalan sosyo-ekonomik miraslara, ekonomik etkiye ve mekanın altyapısının kullanımına ek olarak Expo öncesi dönemde alanın sürdürülebilir planlamasını yapmalıdır. Expo sonrası çöküşün arkasındaki temel neden Expo sonrası aşamasının planlamasını dikkate almadan Expoya hazırlanılmasıdır (Tachouali, 2016, 16).

Expo 2016 Antalya'nın alanı, 112 ha'lık çok geniş bir alanı kapladığı için alanın tamamen tasfiye edilmesi yüksek maliyet gerektirecektir. Özellikle içinde barındırdığı yapıların kaldırılması Türkiye ekonomisi ve çevre üzerinde olumsuz bir etkiye neden olacaktır. Bu nedenle alanı tasfiye etmek yerine gelecekte nasıl kullanılacağına dair strateji ve fikirler üretmek gerekmektedir. Bu amaçla;

- Expo alanının, Antalya'da organize edilecek farklı ölçekteki ulusal ve uluslararası fuarlar için kullanımına devam edilebilir.
- Fuar alanı teknopark, kültür merkezi veya bilim merkezine dönüştürülebilir.
- Expo Kulesi, Eyfel Kulesi (La Tour Eiffel) veya Uzay İğnesi (Space Needle) gibi Antalya'nın sembolü ve turizm açısından çekim noktası olabilir.
- Ulusal ölçekte özel günlerin kutlandığı yer olarak kullanılabilir. Milli ve dini bayramlarda yapılacak kutlamalar Expo alanında gerçekleştirilebilir. Ayrıca Türk halkı açısından önemli olan cemrelerin düşmesi, gündönümleri, yıldönümleri, nevruz, Hıdırellez gibi gelenekselleşen olaylarda kutlamalar yapılabilir. Antalya ve yakın çevresinde düzenlenen yerel festival ve şenliklerde (çilek, zeytin festivali, ot ve gül festivali, film festivali gibi) kutlamalar gerçekleştirilebilir.
- Uluslararası ölçekte özel günlerin kutlandığı yer olarak kullanılabilir. Türk Dünyası ve diğer ülkeler açısından önemli günler (yeni yıl, nevruz), yıldönümleri (Expo'nun yıldönümü, kurtuluş ve kuruluş yıldönümü, Türk ve Dünya tarihindeki önemli olayların yıldönümü) ve anma etkinlikleri (10 Kasım, şehitleri anma) düzenlenebilir.
- Ulusal ve uluslararası kongre, sempozyum ve çalıştay gibi bilimsel etkinlikler burada düzenlenebilir.
- Bahçelerden bir kısmı tedavi amaçlı kullanılabilir. Açık hava, su sesi ve müzik eşliğinde terapi bahçesi olarak kullanılabilir.
- Spor faaliyetleri (ilk-orta-lise-üniversiteler arası turnuvalar) düzenlenebilir.
- Mevsime göre açık havada veya kapalı salonda ulusal ve uluslararası ölçekte halk oyunları şenlikleri düzenlenebilir.
- Çocuk adası, öğrenme çağındaki çocuklar için bilim merkezi olarak kullanılabilir.
- Türkiye'nin farklı bölgelerine ait geleneksel sivil mimari örneklerini oluşturan yapılar, o bölgelerin yöresel tatlarının servis edildiği yeme-içme mekanlarına dönüştürülebilir.
- Tarım ve Biyoçeşitlilik Müzesi, müze işlevini devam ettirmesinin yanı sıra araştırma laboratuvarı olarak da kullanılabilir.
- Farklı yörelerde yetişen tarım ve hayvancılık ürünlerinin sergi ve satışı yapılabilir.
- Ekolojik yaşama yönelik eğitim ve kurslar (permakültür, kompost yapımı, organik tarım, doğal merhem yapımı, sabun yapımı, geleneksel ve doğal yiyecek-içecek yapımı atölyesi) düzenlenebilir.

Bunları gerçekleştirebilmek ve Expo alanının uzun vadeli olmasını sağlamak için devlet ve özel sektör ortaklığı daha etkili olabilir. Expo öncesi hazırlık aşaması uzun vadeli bir süreç olduğu gibi Expo sonrası süreçte uzun vadeli çabaları gerektirmektedir. Böylece Türkiye için bir ilk olan Expo 2016 Antalya'nın gelecek nesiller için bir kent mirası olarak kalması ve sürdürülebilir olması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Akyol Altun, Didem (2003). *Dünya Fuarlarının-Expolarının Mimari Değerlendirilmesi: Türk Pavayonları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Anonim, (2010). *Dünyaya Açılan Kapı "Expo" ve Ankara*. Ankara: Ankara Kalkınma Ajansı.
- Anonim, (2017). *Expo Fuarları Bilgi Notu*. Hatay, T.C. Doğu Akdeniz Kalkınma Ajansı.
- Berber, Aykut (2016). İşletmecilik Tarihi Bağlamında İlk Dünya Fuarı (Londra, 1851). *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, S. 45, s. 174-179.
- Ergüney, Yeşim Duygu (2015). *Ondokuzuncu Yüzyılın İkinci Yarısında Dünya Fuarları ve Osmanlı Devleti'nin Mimari Temsili*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

- Ergüney, Yeşim Duygu & Kara Pilehvarian, Nuran (2015). Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti. *MEGARON*, S. 10(2), s. 224-240.
- Esengil, Zeynep (2016). Türkiye'nin İlk Expo'su Şaşırtmadı! Expo 2016 Antalya'dan İzlenimler. *Mimarlık*, S. 390.
- Geppert, Alexander C.T., Coffey, Jean & Lau, Tammy (2006). *International Exhibitions, Expositions Universelles and World's Fairs, 1851-2005: A Bibliography*. Berlin: Freie Universität.
- Kádár, Bálint (2011). World Exhibitions as laboratories for structural innovation. *Periodica Polytechnica*, S. 42/1, s. 23-31.
- Kaya, Nursen (1995). *A Design Proposal for İzmir Universal Exposition Project in the Context of Urban Design*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Kulsariyeva, Aktolkyn, Masalimova, Aliya, Omirbekova, Aliya & Alikbayeva, Marzhan (2014). EXPO 2017 is as a Strategic Objective of Cultural Policy. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, S. 143, s. 907-911.
- Kurt, Mustafa (2016). Büyük Sergide Osmanlı Ürünleri. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, S.45, s. 180-181.
- Loscertales, Vicente Gonzalez (2012). World EXPOs Open the Door to the Future. *World Finance The Voice of The Market*, <https://www.worldfinance.com/inward-investment/world-expos-open-the-door-to-the-future/>, [30.01.2018].
- Özkelle, Deniz (2006). *Expoların Gelişim Süreci ve Kentle Etkileşimleri; İzmir Expo 2015 Örneğinde Bir İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özüdoğru, Şükrü (2015). Antik Çağ Kentlerinde, Siyasi, Sosyal, Kültürel ve Ticari İşlevli Bir Mimari Form: Agora. *Ayrıntı Dergisi*, S. 22, s. 15-21.
- Tachouali, Dania (2016). *Developing Strategies to Avoid Post-Expo Slump for Sustainable Urban Planning in Dubai*. MSc Thesis, The British University in Dubai.
- Tekdemir, Aziz (2013). 1867 Paris Sergisi ve Sultan Abdülaziz'in Sergiyi Ziyareti. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, s. 1-19.
- Topçu, Kadriye (2011). *Alışveriş Alanlarının Mekânsal Kalite Açısından Değerlendirilmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Vatansever, Necibe (2009). *Sergi Binalarında Geniş Açıklık Geçen Çelik Taşıyıcı Sistemlerin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Yazıcı, Nurcan (2004). Uluslararası Sergilerde Osmanlı Mimarisinin Sunumu. *Arkitekt*, S. 500, s.18-31.

İnternet Kaynakları

- URL 1 http://efes.loriennetwork.com/tr/orenyeri/yapilar/ticaret-agorasi-ve-guney-kapisi_73.html [5.01.2018]
- URL 2 <https://tr.khanacademy.org/humanities/ancient-art-civilizations/roman/beginners-guide-rome/a/forum-romanum-the-roman-forum> [20.11.2017]
- URL 3 <http://gezenmemur.com/2017/05/edirne/> [15.02.2018]
- URL 4 <http://www.istanbul.com/tadini-cikar/kapali-carsinin-bilinmeyenlerini-kesfetmeye-cikalim.html> [13.01.2018]
- URL 5 <http://www.expo2016.org.tr/organizasyon/expo-nedir> [5.11.2016]
- URL 6 <http://www.bie-paris.org/site/en/> [20.02.2016]
- URL 7 <http://aiph.org/> [20.02.2018]
- URL 8 http://www.mfa.gov.tr/dunya-sergileri-expo_tr.mfa/ [18.02.2018]
- URL 9 <https://en.parisinfo.com/paris-museum-monument/71062/La-tour-Eiffel> [28.01.2018]
- URL 10 <http://www.galaksirehberim.com/2013/12/brukselin-sembolu-atomium.html> [28.01.2018]
- URL 11 <http://charismaticplanet.com/ponte-vasco-da-gama-bridge-one-of-longest-bridge-in-europe/> [28.01.2018]
- URL 12 <https://jeanofalltrades.com/2012/10/18/seattles-space-needle-turns-50/> [28.01.2018]
- URL 13 http://www.ddf.com.tr/haber/haberdetay/289-expo_2017_astana_turkiye_pavyonu.html [29.01.2018]
- URL 14 <http://www.milliyet.com.tr/bakan-celik-expo-alani-kamu-tarafindan-antalya-yerelhaber-2008181/> [30.01.2018]